

DOPRINOS ISTOČNOGA KRŠĆANSTVA RAZVOJU TEOLOGIJE OKOLIŠA

Paul Haffner

Papinsko sveučilište Gregoriana
Rim, Italija
paul@jeanhaffner.co.uk

UDK: 271:502
Pregledni znanstveni rad
Rad zaprimljen 11/2018

Sažetak

Kršćanska teologija stvaranja pridonosi rješavanju ekološke krize, kao potvrda temeljne istine da je vidljivo stvorenje božanski dar samo po sebi, „iskonski dar” koji stvara „prostor” za osobno zajedništvo. Zapravo, ispravna kršćanska ekološka teologija jest u primjeni teologije stvaranja. Pojam „ekologija” objedinjuje dvije grčke riječi, oikos (kuća) i logos (riječ): fizički okoliš ljudskog postojanja može se sagledati kao svojevrsno „prebivalište” za ljudski život. Imajući u vidu da nutarnji život Presvetoga Trojstva podrazumijeva zajedništvo, božanski čin stvaranja posve je slobodan od nužde za stvaranjem sudionika koji bi sudjelovali u tom zajedništvu. Stoga je moguće ustvrditi da je božanska zajednica pronašla svoje „prebivalište” u stvorenom kozmosu te je moguće govoriti o svemiru kao mjestu susreta u svrhu osobnog zajedništva. Ovaj članak pruža uvid u doprinos istočnoga kršćanstva teologiji okoliša.

Ključne riječi: teologija stvaranja, crkveni oci, istočno kršćanstvo, ekologija, teologija.

UVOD

Kršćanska teologija stvaranja pridonosi rješavanju ekološke krize, potkrepljujući temeljnu istinu da je vidljivo stvorenje samo po sebi Božji dar, 'iskonski dar', koji stvara 'prostor' za osobno zajedništvo. Zapravo, ispravno kršćansko poimanje ekološke teologije sastoji se u primjeni teologije na stvorenje. Pojam ekologije sastavljen je od dviju grčkih riječi, 'oίκος' (kuća, dom) i 'λόγος' (riječ): fizičko okruženje ljudskoga postojanja moguće je shvatiti kao svojevrsnu 'nastambu' za ljudski život. Imajući u vidu da je nutarnji život Presvetoga Troj-

stva zajedničarske naravi, božanski čin stvaranja podrazumijeva posve slobodno stvaranje suradnika koji bi sudjelovali u tom zajedništvu. Drugim riječima, moglo bi se reći da je na taj način Bog, koji je u sebi zajednica, pronašao nastambu u stvorenom svemiru. Stoga je moguće govoriti o svemiru kao o mjestu susreta radi osobnoga zajedništva.¹ Zapazio je to i papa Franjo u svojoj najnovijoj enciklici o okolišu *Laudato si*: „Otac je krajnji izvor svega, on je temelj, pun ljubavi i objave, svega što postoji. Sin, njegov odraz, po kojemu je sve stvoreno, ujedinio se s ovom zemljom kada se utjelovio u krilu Marije. Duh, beskrajna sveza ljubavi, duboko je prisutan u samom središtu svemira, on nadahnjuje i iznjedruje nove putove.“²

U predgovoru enciklici *Laudato si* Sveti je Otac izdvojio ekumenskoga patrijarha Bartolomeja kao zaslužnoga za to što je obogatio Crkvu novim poimanjem ekološke problematike, čime je nadahnuto i naše nastojanje da u ovom izlaganju predstavimo teologiju istočnoga kršćanstva.³ Patrijarh Bartolomej istaknuo je da smo kao kršćani također pozvani „prihvatiti svijet kao sakrament zajedništva, način kako s Bogom i bližnjima dijeliti dobra na globalnoj razini. Naše je ponizno uvjerenje da se božansko i ljudsko susreću u najsitnijim

¹ Međunarodna teološka komisija, *Zajednica i briga: ljudske osobe stvorene na Božju sliku* (23. srpnja 2004.) 74.

² Papa Franjo, enciklika *Laudato si*, 238. Enciklika *Laudato si* pape Franje nazvana je po zazivu sv. Franje Asiškoga, „Hvaljen budi, o moj Gospodine“, kada nas u *Pjesmi stvorova* podsjeća da je Zemlja, naš zajednički dom, „poput sestre s kojom dijelimo naš lijepi život i prekrasne majke koja širi ruke kako bi nas objumila“ (§2). Svako se poglavlje dotiče neke teme koristeći se osobitom metodologijom, no neke zamisli prožimaju čitavu encikliku i podrobnije se obrađuju:

- intimna solidarnost siromašnih i krhkost planeta,
- uvjerenje da je sve na svijetu međusobno povezano,
- kritički odnos spram novih paradigmi i oblika moći koji proizlaze iz tehnologije,
- apel za iznalaženjem novih načina razumijevanja ekonomije i napretka,
- vrijednost svojstvena svakom biću,
- ljudsko značenje ekologije,
- potreba za iskrenošću te poštenom i argumentiranom raspravom,
- teška odgovornost lokalne i međunarodne politike,
- kultura otpada i pronalaženje novoga životnoga stila. (§16).

Metoda dijaloga koju papa Franjo predlaže u svrhu suočavanja s problematikom okoliša i njezinim rješavanjem prožima čitavu encikliku. Tekst je bogat doprinosima filozofa i teologa, ne samo katoličkih već i pravoslavnih (primjerice patrijarh Bartolomej). „Na kraju ćemo se naći licem u lice s beskrajnom Božjom ljepotom: Vječni će život biti zajedničko iskustvo divljenja, gdje će svako stvorenje, preobraženo blistavim sjajem, zauzeti svoje mjesto i imati što ponuditi siromasima, koji će jednom zasvagda biti oslobođeni“ §243. Vidi također *L'Osservatore Romano* (englesko tjedno izdanje), 19. lipnja 2015, str. 9.

³ Papa Franjo, *Laudato si*, 7-9.

pojednostima unutar bespriječnog tkanja Božjih stvorenja, pa i u najmanjem zrcu prašine na našem planetu“.⁴

Neosporno je da teologija neće biti kadra donijeti tehničko rješenje za ekološku krizu, no možda nam može pomoći sagledati naš prirodni okoliš onako kako ga Bog vidi, odnosno kao mjesto osobnoga zajedništva u kojem ljudska bića, stvorena na Božju sliku, moraju težiti za uzajamnim zajedništvom i konačnim savršenstvom vidljivoga svemira.⁵ Kršćanski pogled na stvaranje od temeljne je važnosti za obnovljenu odgovornost prema okolišu. Filozofski realizam također ima svoju ulogu u poimanju teologije okoliša. Realizam je oruđe dijaloga između vjere i razuma.⁶ Realizam i teološki izričaj neophodni su nam kako bismo mogli razviti ispravno poimanje okoliša. Od ključne je važnosti sagledati svemir sa znanstvenoga, filozofskoga i teološkoga stajališta, uočavajući njegov odnos s antropologijom te tako izbjeci zabludu kozmocentrizma. Realistička je perspektiva također neophodna kako bismo uspostavili temelj za čudoredno djelovanje u odnosu na okoliš.

1. PATRISTIČKO RAZDOBLJE

Teološki interes za stvaranje, za razliku od onoga svjetovnog, nije započeo tek 1960-ih! Još u kršćanskoj antici četvrta je po redu papa, Klement Rimski (37. - 101.), napisao *Poslanicu Korinćanima*, koja se nekoliko stoljeća u Egiptu i Siriji smatrala dijelom biblijskoga kanona. Njegova temeljna zamisao jest da nema podjela u Božjem zakonu: zakon koji ravna nebesima isti je onaj koji ravna oceanima, vjetrovima i cjelokupnim stvorenjem. Daje i umjetnički opis svijeta koji je u skladu sâm sa sobom i sa svojim Stvoriteljem. Klement je u naslijeđe ostavio misao da je nauk o stvaranju bio dijelom kršćanstva od njegovih najranijih početaka: „Proljeće, ljeto, jesen i zima spokojno se izmjenjuju; vjetrovi marno vrše svoje dužnosti, svaki u svojem resoru te ne zakazuju nikada; tekućice koje žubore bez prestanka... čak i najsićušniji od stvorova stapaju se jedan s drugim u mirnom skladu. U sve je njih Veliki Graditelj i Gospodar svemira upisao mir i sklad, na dobrobit sviju bez razlike,

⁴ Patrijarh Bartolomej, *Globalna odgovornost i ekološka održivost. Završne napomene*, Skup u palači Halki, Istanbul (20. lipnja 2012.)

⁵ Usp. Papa Franjo, *Laudato si*, 78.

⁶ Usp. P. Haffner, *The Mystery of Reason*, Gracewing, Leominster, 2001., 12-19.

a posebice na dobrobit nas samih koji se utječemo Njegovoj milosti po Gospodinu našem Isusu Kristu.“⁷

Jedan od drevnih teologa, sv. Irenej Lionski (129.-203.) objedinjuje stvorenje, dostojanstvo ljudske osobe i svetu euharistiju u kristološkom ključu: „Jer slava je Božja živi čovjek, a čovjekov se život sastoji u gledanju Boga. Jer ako Božje očitovanje posredstvom stvorenja daje život svemu što obitava na zemlji, tim više objava Oca preko Riječi daje život onima koji tragaju za Bogom... Budući da smo Njegovi udovi, i mi se hranimo preko stvorenja (i On nas sâm obasiplje svojim stvorenjima jer daje suncu da izlazi i kiši da pada kad mu se sviđi). Kalež vina (kao dio stvorenja) preobrazio je u vlastitu Krv kao kupelji za našu krv, a kruh (također dio stvorenja) ustanovio je kao svoje Tijelo, kojim krijepi naša tijela.“⁸

Origen, glasoviti naučitelj prve Crkve, rođen je u Aleksandriji, a već je u osamnaestoj godini života postao vrsnim filozofom i egzegetom. Poput mnogih prvih kršćana, i njegovi su zapisi nadahnuti spoznajom i iskustvom Krista. Često se koristi stvorenjem kao plodotvornim sredstvom poniranja u Božju narav te tvrdi da sve u stvorenom svijetu odražava neki vid Božje naravi.

„Zbog raznolikosti i promjenjivosti svijet obuhvaća ne samo božanska i razumna bića već i nerazumne životinje, divlje i neukročene zvijeri, ptice i sva bića koja nastanjuju vode... S obzirom na toliku raznolikost kako u svijetu, tako i među samim razumnim bićima, kojem se uzroku može pripisati postojanje svijeta? No Bog, svojim nedokučivim umom, preobrazujući i obnavljajući sve, sva ta stvorenja koja se međusobno toliko razlikuju dovodi u mentalni sklad predodređujući ih za rad i svrhovitost, te, premda ih pokreću raznorodni motivi, doprinose punini i savršenstvu svijeta, prema kojemu stremlje i sama raznolikost umova.“⁹

Biskup u Aleksandriji i branitelj pravovjerja sv. Atanazije (297. - 373.) sudjelovao je u mnogim raspravama kako bi omogućio i unaprijedio ispravno kršćansko tumačenje crkvenog nauka. Često se koristio slikama iz prirode kako bi potkrijepio svoje učenje, a zapisi su mu prožeti poimanjem stvorenja kao prvoga učitelja u kršćanskom življenju.

⁷ Papa Klement I., *Poslanica Korinćanima* 1, 21.

⁸ Sv. Irenej, *Protiv krivovjerja*, IV,20.7 i V,2.2.

⁹ Origen, *De Principiis*, Knjiga II,1-3.

„Razmjerno ljepoti i veličini stvorenja, moguće je nazrijeti njihova Stvoritelja. Samim pogledom na raspored nebesa i svjetlost zvijezda, moguće je naslutiti Riječ koja im je dala poredak. Zagledani, stoga, u Riječ Božju, neminovno moramo ugledati i Boga Njegova Oca od kojega On proizlazi kao Očev Tumač i Glasnik. To možemo dokučiti i iz vlastitoga iskustva, jer ako zaključimo da je um izvor riječi koja potječe od ljudi te razmišljajući o njoj naziremo um koji ona otkriva, tim je nemjerljivo očitije da, promatrajući snagu Riječi, spoznajemo i Njegova dobrog Oca. I sâm Spasitelj kaže: ‘Tko je vidio mene, vidio je i Oca’.¹⁰

Kao mladić, sv. Efrem Sirijski (306. - 373.) odavao je dojam suhoparnosti i nedostatka nadahnuća. Nakon obraćenja i krštenja zbilja se duboka preobrazba u njegovu stavu i procvali su mnogi njegovi mentalni i duhovni darovi, što mu je omogućilo prodrijeti u brojna filozofska i metafizička pitanja. Suočen s teološkim neistomišljenicima Efrem je progovorio njihovim srcima radije nego umovima. Njegov je izričaj vizionarski, apokaliptički i simbolički, a osobito pjesnički. Njegovi zapisi odišu jedinstvenom sintezom mističkoga iskustva i zapažanja o svijetu prirode.

„Ključevi nauka koji otključavaju sve knjige Svetoga pisma, pred mojim su očima otvorili knjigu stvaranja.
Riznica Kovčega Saveza, kruna Zakona,
ovo je knjiga koja je, više od svih njoj sličnih, svojim pripovijedanjem učinila Stvoritelja uočljivim i približila Njegova djela;
Prodrla je u cjelokupno Njegovo umijeće,
očitovala njegova remek-djela.“¹¹

Hilarije iz Poitiersa (315. - 367.) najznačajniji je otac rimske Galije, prozvan i Atanazijem Zapada, zbog njegove obrane pravovjerna protiv arijanstva. Srž njegova nauka je jedinstvenost kršćanstva među svjetskim religijama jer očituje najuzvišeniji Božji zahvat u fizički svijet i jer nas poučava kako spoznati Boga nasljeđujući primjer i put Isusa Krista:

„Stoga... veličina Njegovih djela i ljepota stvari koje je načinio neminovno očituju Stvoritelja svjetova. Stvoritelj velikih stvari okruženih neviđenom ljepotom nenadmašan je u svojoj uzvišenosti. Budući da Njegova djela nadmašuju naše misli, cjelokupna je misao prožeta Stvoriteljem. Stoga su i nebesa i zemlja i mora

¹⁰ Sv. Atanazije, *Protiv pogana*, 45,1-2.

¹¹ Sv. Efraim, *Himni Raja*, Himan VI.

lijepi: lijep je i čitav svemir, kako tvrde i Grci, koji ga, zbog njegova zadivljujućeg uređenja, nazivaju *kozmosom*, što znači red.

No ako je naša misao svojom prirodnom intuicijom kadra prosuditi ljepotu svemira – intuicija koja nalikuje nagonu koji susrećemo u ptica i zvijeri čiji glas, premda izmiče našem razumijevanju, ipak ima smisao koji oni razumiju iako ga ne mogu izreći, i u kojima, budući da je svaki govor odraz nekakvih misli, leži značenje dokučivo samo njima – zar nije neminovno Gospodar su sve te ljepote također pripisati ljepotu koja nadilazi svu stvorenu ljepotu koja ga okružuje? Jer premda sjaj Njegovog vječne slave nadilazi moći našega razuma, on ne može ne spoznati Njegovu ljepotu.“¹²

Jednoga od istočnih otaca, sv. Ćirila Jeruzalemskog (315. - 386.), autora niza predavanja o kršćanskim sakramentima i pouke za katekumene, svojedobno su progonili arijanci jer je prodavao crkvenu imovinu kako bi nahranio siromahe. Sudjelovao je na Carihradskom saboru i pridonio nastanku Nicejskoga vjerovanja i pojma “ὁμοούσιος”, koji ukazuje na jedinstvo svojstveno Kristovoj duhovnoj i tjelesnoj naravi. Njegovim je zapisima o stvaranju svojstven naglasak na fizičkoj prirodi kao prozoru u božansku narav:

„Koji samo prigovor oni (pogani i heretici) mogu pronaći u sveobuhvatnom Božjem skladu? Oni, koji su trebali biti osupnuti zbog promatranja nebeskoga svoda, oni, koji su se trebali pokloniti Onomu koji je načinio nebesa poput kupole i utemeljio ih na nepropadljivoj tvari... Zar nema ničega začudnog promatramo li način na koji je osmišljeno sunce?... Promotrimo kako se dani međusobno redaju dok zima prelazi u ljeto... Jer heretici koji nemaju ušiju, svi odreda kliču i dužno priznaju da nema drugoga Boga doli Stvoritelja koji im je postavio granice i uspostavio red svemira.“¹³

Utemeljitelj istočnoga monaškog života i prvi među kapadocijskim ocima, sv. Bazilije Veliki (329. - 379.) djelo Stvoriteljevih ruku opisuje kao „sve u stvorenomu“ i duboko proniče u razloge za ovakvu strukturu stvorena svijeta. Podastire nam kršćansku kozmologiju koja nadilazi prostorna ograničenja te ostaje uređenom i svrhovitom, prožetom logičnom hijerarhijom koja nadilazi ljudski um. To prekrasno djelo stvaranja on naziva „vrhovnom ikonom“ kršćanske vjere

¹² Sv. Hilarije, *O Presvetom Trojstvu*, Knjiga I,7.

¹³ Sv. Ćiril Jeruzalemski, *Kateheze*, IX,5-6.

koja dovodi do spoznaje „Vrhovnog Umjetnika“. Njegovo izlaganje o pčelama izvrstan je primjer njegove teologije stvaranja:

„Čujte me, kršćani, kojima je zabranjeno ‘vraćati zlo zlim’ i kojima je zapovjeđeno ‘zlo nadvladavati dobrim’. Ugledajte se na pčelu, koja gradi svoja saća ne nanoseći nikomu zlo i ne narušavajući ničiju dobrobit. Otvoreno skuplja pelud sa cvijeća, ugrađuje ga u temelje kako bi dobila med koji je rasprostranjen po košnici poput rose, te ga ubrizgava u pukotine na ćelijama košnice. U početku je med tekući, no s vremenom otvrdne i zadobiva slatkoću. Knjiga Mudrih izreka pripisala je pčeli najveću moguću zaslugu prozvavši ju mudrom i marljivom. Koliko li se samo trsi sakupljajući ovu dragocjenu hranu, koja liječi i kraljeve i priproste ljude! Koliko li umijeće i domišljatost iziskuje gradnja zaliha za med! Pošto rasprši pelud poput tanke ovojnice, slaže ju u prikladne pukotine koje, premda su krhke, svojom brojnošću i masivnošću, pridržavaju čitavu građevinu. Svaka se ćelija pridržava one do sebe, a odijeljena je od one iznad. Pčela nastoji ne načiniti jednu jedinu prostranu pukotinu, kako se ne bi srušila pod težinom tekućine koja bi se potom razlila. Promotrite kako su geometrijska otkrića puka šala za mudru pčelu!“¹⁴

Važno je primijetiti da sv. Bazilije donosi jednu važnu opasku glede zemlje kao zajedničkoga naslijeđa:

„Bog je natopio kišom zemlju koju su obrađivale pohlepne ruke; dao je sunce kako bi grijalo sjemenje koje će potom po Njegovoj darežljivosti umnožiti svoje plodove. Ove su stvari od Boga: plodna zemlja, umjereni vjetrovi, obilje sjemenja, rad volova i ostale stvari koje doprinose plodnosti i obilju na imanju... No pohlepan je čovjek zaboravio na našu zajedničku narav i na potrebu za dijeljenjem.“¹⁵

Sv. Grgur Nazijanski (329. - 389.), dubokoumni pisac, jedini je od grčkih otaca počašćen naslovom „teologa“. Glasovit je kao jedan od trojice kapadocijskih otaca i četvorice istočnih crkvenih naučitelja, kao i po zaslugi za poraz arijanstva. Ljubio je samoću, a buka i previranja u svijetu bili su mu odbojni. Premda je žudio za tihim i jednostavnim životom, okolnosti zajedno s njegovim govorničkim umijećem primorale su ga da napusti samoću i preuzme vodeće

¹⁴ Sv. Bazilije, *Heksameron VII, Stvaranje ptica i vodenih životinja*, 4.

¹⁵ Sv. Bazilije, *Propovijed IV: 1, O vlasništvu*.

položaje. On čitavo stvorenje vidi preslikano u mikrokozmosu ljudske osobe, ne samo zato što su oboje Božja stvorenja, već i zbog načina na koji pojedinac nosi Božju sliku:

„Čovjeka je Bog postavio na ovaj svijet kao svojevrsan drugi svijet, mikrokozmos; ...bio je kralj svemu na zemlji, no podanik neba; zemaljski i nebeski, prolazan, a ipak besmrtn; dio kako vidljivoga svijeta, tako i razumskoga poretka...; u svome biću objedinjujući duh i tijelo... Stoga je on živo biće postavljeno ovdje Božjom Providnošću, dok je u prijelazu prema novom obliku postojanja, ...u procesu pobožanstvenjenja uslijed njegova prirodnoga stremljenja prema Bogu.“¹⁶

Sv. Grgur Nazijanski također je duboko svjestan uloge životinja među Božjim stvorenjima te kako one na stanovit način odražavaju svoga Stvoritelja:

„Tko od ljudi zna sva imena divljih zvijeri? Ili tko može prodrijeti u fiziologiju svake od njih? No budući da nam nisu poznata ni imena divljih zvijeri, kako da dokučimo njihova Tvorca? Božja je zapovijed bila samo jedna i glasila je: 'Neka zemlja izvede živa bića, svako prema svojoj vrsti: stoku, gmizavce i zvjerad svake vrste!' (Post 1, 24) te je jedna jedina zemlja i jedna jedina zapovijed iznjedrila raznolikost naravi, blagu ovcu i proždrljiva lava, kao i raznolike nagone nerazumnih životinja, koji ukazuju na raznolikost ljudskih karaktera; lisica očituje umijeće koje nalazimo u ljudi, zmija podsjeća na otrovno izdajstvo prijatelja, njišteći konj na lakomislenost mladih ljudi, dok marljivi mrav opominje ljenivce i mlitavce. Kada, naime, čovjek provede mladost u besposlici, tada ga nerazumne životinje imaju čemu poučiti, a Sveto ga pismo prekora: 'Idi k mravu, lijenčino, promatraj njegove pute i budi mudar!' (Izr 6, 6). Jer kad ga promatrate kako sakuplja hranu, ugledajte se u nj i sakupljajte dobra djela za vječni život... Nije li Umjetnik dostojan slave? Zašto? Ako ti nije poznata narav stvari, zar time stvoreno postaje beskorisnim? Je li ti poznata djelotvornost svih trava? Ili jesi li kadar crpiti blagodati iz svake od životinja? Čak i otrovne guje proizvode protuotrove koji su spašavali ljudima život. No ti ćeš mi reći: 'Zmija otrovnica odurna je'. Boj se Gospodina i neće ti moći nauditi. 'Škorpion ubada'. Boj se Gospodina i neće te ubosti. 'Lav je krvoločan'. Boj se Gospodina, i leći će pored tebe, kao što je legao pored Danijela. Divljenja vrijedno je i djelovanje životinja: neke, poput škorpiona, posjeduju oštrinu

¹⁶ Sv. Grgur Nazijanski, *Govori*, 45,8.

uboda, druge, pak, imaju snažne zube; neke se, naprotiv, brane kandžama, dok snaga baziliska leži u pogledu. Stoga u raznorodnosti toga umijeća razaberi Stvoriteljevu moć.“¹⁷

Brat sv. Bazilija, monah i poslije biskup sv. Grgur iz Nise (330. - 395.) službovao je u neuglednoj i zabitnoj biskupiji u Nisi u blizini armenske granice. Ondje je napisao nadahnuta djela o asketskom životu i istinskoj Kristovoj Crkvi. Ljudsku svrhovitost opisuje kao onu koja posvećuje, štoviše, preobražava, stvorenje u posvemašnji kozmološki potencijal. Grgur, gorljivi Origenov učenik, prvi je uporabio pojam „vječno sada“, kako bi opisao naše iskustvo Boga koji je stvorio svemir s čovjekom kao središtem. Žustro potvrđuje i duhovnu vrijednost i ljepotu prirode i svih stvari na zemlji premda su smještene ispod kraljevstva Božjega:

„Sve su stvari bile privedene svrsi: nebesa i zemlja bili su dovršeni, kao i sve što je smješteno između, a pojedine su stvari bile obdarene njima svojstvenom ljepotom; nebesa zrakama zvijezda, more i zrak živim bićima koja plivaju i lete, a zemlja raznolikošću biljaka i životinja, svime što je iznjedrila zahvaljujući Božjoj volji; i zemlja je vrvjela svojim proizvodima, kako plodovima tako i cvijećem; livade su bile pune trave koja na njima raste, kao i svi planinski lanci, vrhovi, obronci, koji su bili okrunjeni mladom travom i drvećem koje je netom bilo niklo iz zemlje, i to odmah u svoj svojoj besprijekornoj ljepoti; sva se zvjerad koja je na Božju zapovijed pozvana u život radovala, kako možemo pretpostaviti, poskakujući uokolo u krdima i čoporima sukladno svojoj vrsti, a svaki je sjenoviti kutak odzvanjao pjevom ptica pjeвица. Možemo pretpostaviti da je i na moru bio sličan prizor, pošto se upravo umirilo u svojem koritu; zaljevi i luke spontano su provrli na obalama kako bi pomirili more i zemlju; blag pokret valova koji se u ljepoti natječe s livadama, mreškajući se zahvaljujući laganim i bezazlenim povjetarcima koji miluju površinu; tako je dovršeno stvaranje zemlje i mora u svojem bogatstvu, a nikoga nije bilo da u tome sudjeluje.“¹⁸

Grgur opisuje kraljevsko dostojanstvo ljudske osobe, kao i odgovornost koju ono donosi:

„Jer kao što u našoj svakodnevici obrtnici izrađuju alat sukladno svrsi, tako je i vrsni Obrtnik osmislio našu narav kako bi ju učinio prikladnom za kraljevsko dostojanstvo kojim će ju obda-

¹⁷ Sv. Grgur Nazijanski, *Kateheze*, IX, 13-14.

¹⁸ Sv. Grgur od Nise, *O stvaranju čovjeka*, I, 5.

riti, pripremajući ju pomoću uzvišenih blagodati duše, kao i tjelesnim obličjem, kako bi joj pripisao kraljevske atribute; duša, naime, smjesta odaje svoju kraljevsku, uzvišenu narav jer je posve odvojena od niskosti tijela, utoliko što nema gospodara, te autoritarno ravna svojom vlastitom voljom; jer komu drugomu to priliči nego kralju? Nadalje, činjenica da odraz te Naravi ravna svime, ne znači ništa drugo doli to da je naša narav osmišljena kao kraljevska u samom početku. Jer kao što, u običnom životu, oni koji izrađuju figure prinčeva, osim što klešu njihov lik, odijevaju ih grimizom koji priliči njihovu kraljevskom naslovu, te se po sličnosti o toj figuri govori kao o kralju, tako ni ljudska priroda, jer je načinjena kako bi vladala svime, po svojoj sličnosti Kralju svega, osmišljena kao živuća slika koja odražava arhetip ne samo po naslovu već i po imenu, ne nosi grimiz niti ukazuje na kraljevsko dostojanstvo žezlom i krunom (jer ni sam arhetip to ne nosi), već je, umjesto grimizna ruha, zaodjenuta krepošću, uistinu najkraljevskijom od svih odlika, umjesto žezla, diči se besmrtnošću, a umjesto krune, okrunjena je pravednošću; utoliko predstavlja nepogrešiv odraz ljepote arhetipa kad je riječ o kraljevskom dostojanstvu.“¹⁹

Sv. Nil Sinajski (365.? - 430.) bio je pustinjač i svetac rođen pokraj Carigrada, koji je pronicljivo pisao o askezi. Njegov doprinos suvremenom ekološkom poimanju krije se u njegovoj sposobnosti da izrazi poteškoće duhovne i mentalne borbe koja dovodi dušu do spoznaje punine stvaranja kao nutarnjeg duhovnog iskustva, kao i izvanjskoga intelektualnog razumijevanja. Ova je spoznaja danas od presudne važnosti jer stvara polazište za suočavanje s problemom pretjerana trošenja i konzumerističkog mentaliteta:

„Trebali bismo ostati u granicama koje nam postavljaju naše temeljne potrebe i svim se silama boriti da ih ne prekoračimo. Jer čim makar i malo prekoračimo tu granicu u žudnji za životnim užicima, nema više kriterija kojim bismo mogli procijeniti svoj napredak, jer nema granicâ koje se mogu postaviti za ono što premašuje najnužnije... Jednom kad čovjek prijeđe granicu svojih prirodnih potreba, što postaje više materijalistički nastrojen, teži za tim da kruhu doda marmeladu, a vodi nekoliko kapi vina koje mu je potrebno za zdravlje, no potom prelazi na skuplje sorte. Ne zadovoljava se nužnom odjećom.“²⁰

¹⁹ Isto, VI, 1.

²⁰ Sv. Nil Sinajski, *Asketske rasprave*.

Stvorenje je već samo po sebi prvotna modulacija Riječi Božje. U stanovitom analoškom smislu stvorenje je 'sakrament', znak i djelotvorno oruđe Božje samoobjave i sebedarja. U stvorenjima se Bog očituje na posredan način. Potrebno je to razjasniti kako bismo izbjegli ontologizam i iskliznuće u panteizam. Valja nam razlučiti naravnu od nadnaravne objave. Teodoret, biskup Cira u Siriji, (393. - o. 466.) naglasak je stavio na jedinstvo i razliku između Božje objave u prirodi i Njegova utjelovljenoga Sina:

„Utjelovljenje našega Spasitelja predstavlja najvišu Božju naklonost prema čovjeku. Zapravo, ni nebesa ni zemlja, ni more, ni nebo, sunce, mjesec ili zvijezde, kao ni čitav vidljiv i nevidljiv svemir, stvoren po pukoj Njegovoj Riječi, ili načinjen uslijed udruženoga djelovanja Njegove Riječi i volje, ne očituju toliko Njegovu nemjerljivu dobrotu koliko činjenica da se Njegov Jedinorođeni Sin, koji sudjeluje u samoj Njegovoj naravi, odsjaj Njegove slave i otisak Njegova bića, koji je bio u početku, u Boga i sâm bio Bog, po kojemu je sve stvoreno, pošto je uzeo obličje sluge, očitovao u ljudskom liku, te je u svojem čovještvu bio pravi čovjek, viđen na zemlji, družio se s ljudima, ponio breme naših slabosti i uzeo na se naše bolesti.“²¹

Sv. Proklo, carigradski biskup (370.? - 446.), je među patrističkim propovjednicima najživopisniji u svojem izlaganju o sudjelovanju čitavoga stvorenja u teofaniji:

„Krist se očitovao svijetu i, uresivši prethodno neurešen svijet, ispunio ga blistavom radošću. Uzeo je na sebe grijeh svijeta i porazio neprijatelja svijeta. Posvetio je izvore vodâ i prosvijetlio ljudske duše. Čudesna su se nizala za čudesima. Jer danas zemlja i more crpe od Spasiteljeve milosti, a cijeli je svijet prožet radošću. Današnja svetkovina ukazuje na još veće čudo, i to još u većoj mjeri nego prethodna. Jer u prethodnoj svetkovini Rođenja Gospodinova zemlja se radovala jer je u jaslice primila Gospodara svega, no u današnjoj svetkovini Bogojavljenja obradovano je more jer po rijeci Jordanu sudjeluje u posvetnim blagoslovima... Ondje je bio povijen u pelene, a ovdje razrješuje okove naših grijeha.²² Ondje se Kralj zaodjenuo grimizom tijela, a ovdje se Izvor svega zaodjenuo rijekom.“²³

²¹ Teodoret Sirski, *Rasprave o Božjoj Providnosti*, 10.

²² U engleskom jeziku su za hrvatske inačice glagola 'bind' i 'unbind' upotrijebljeni glagoli 'poviti' i 'razriješiti', čime nije mogla biti očuvana izvorna leksička podudarnost (nap. prev.).

²³ Sv. Proklo, biskup Carigrada, *Propovjedi o Kristovu životu*, 7.1, 125.

Jedan od najvećih crkvenih otaca, sv. Maksim Ispovjednik (580. - 662.) sažimlje ranokršćansku misao o stvaranju. Prema Maksimu, hijerarhija svemira drukčija je od one u Origena i neoplatonista. Za razliku od origenista, čije učenje neminovno zapostavlja niže redove hijerarhije, u tumačenju sv. Maksima nijedno stvorenje nije beskorisno ni vrijedno prezira. Univerzalna svrha čovjeka očituje se i u njegovoj naravi. Sv. Maksim ljudsku narav opisuje kao „mikrokozmos“.²⁴ U svojoj *Mistagogiji* sv. Maksim donosi analogiju između „vidljivoga i nevidljivoga stvorenja“ i ljudske osobe. „Čovjek sastavljen od tijela i duše“ prisposobljen je „svijetu“. Ljudska se osoba prisposobljuje mostu između materijalnoga i duhovnoga svijeta, poput hijerarhijskoga središta stvorenoga svemira. Prema sv. Maksimu, čovjek je u početku zamišljen s dvama *logosima* koji mu prožimlju i dušu i tijelo.²⁵ Zbog te je podvojenosti Adam uveden u svijet kao „svojevrсна prirodna sveza“ (συνδεσμός τις φυσικός)²⁶ koja svojim različitim dijelovima spaja (μεσιτεύων) dvije krajnosti, materijalnoga i umnoga svijeta. Upravo zbog te uloge posrednika (μεσίτης), spojnice krajnosti podvojenoga svijeta, poput svojevrčne radionice u kojoj je projektirano jedinstvo (τι τῶν ὅλων συνεκτικώτατον ἐργαστήριον),²⁷ Adam je stvoren posljednji, nakon svih ostalih razumnih i nerazumnih bića. Time je čovjek integriran u kozmičku hijerarhiju i od iskona mu je Stvoritelj dodijelio ulogu ontološkoga središta svemira. „Duša mu se nalazi na razmeđu između Boga i stvorenoga te posjeduje moć koja ju povezuje kako s Jednim tako i s drugim.“²⁸

Istočni je grijeh opisan kao povreda hijerarhije u svijesti razumnih stvorenja, u Adamovoj spoznaji i volji. Božji je iskonski plan za Adama bio da se postupno uzdiže na hijerarhijskoj ljestvici postojanja. Pad je izopačio hijerarhijski poredak u savjesti i spoznajnim mogućnostima te je uzrokovao katastrofu za čitav svemir. „U početku je bilo zamišljeno da se čovjek u zaljubljenoj čežnji uzdiže do svojega Počela te da tek potom siđe do stvorenoga svijeta... te pošto produbi spoznaju prodre u svoje podrijetlo od Stvoritelja; no čovjek

²⁴ Sv. Maksim Ispovjednik, *Epistolae VI*, u: PG 91,429.

²⁵ Sv. Maksim Ispovjednik, *Quaestiones et Dubia*, u *Corpus Christianorum. Series Graeca*, Vol. 10, Edidit Jose H. Declerck, Leuven University Press, Brepols-Turnhout, 1982., q. 18.

²⁶ Sv. Maksim Ispovjednik, *Ambiguorum Liber*, u: PG 91,1305 B.

²⁷ Vidi isto, 1304B. Ljudska je osoba na razmeđu svih suprotnosti (τοῖς καθόλου ... μεσιτεύων ἄκροις). Četiri su od njih navedene (διαρέσεις) (vidi *Isto.*, 1304D-1305B): između stvorenoga i nestvorenoga; umnoga i tjelesnoga; neba i zemlje; raja i svijeta; muškoga i ženskoga. Vidi također *Quaestiones ad Thalassium*, 48, u: PG 90, 436A-B. *Quaestiones ad Thalassium*, 60 donosi drukčiju raspodjelu suprotnosti.

²⁸ Sv. Maksim Ispovjednik, *Ambiguorum Liber*, u: PG 91,1305 B.

je to propustio učiniti i umjesto toga se navezao na stvorenja.²⁹ Čovjek, koji je u naslijeđe primio gospodstvo nad čitavim svijetom, „zlorabeći taj veliki dar (...), podvrgnuo je sebe i čitav svijet vlasti prolaznosti i smrti“.³⁰ Krist postaje novim Adamom kako bi obnovio narušeni sklad u hijerarhiji živih bića: „Kako bi spasio ugroženoga čovjeka i premostivši (ένώσας) jaz u stvorenju te kako bi izvršio uzvišeni Očev naum, postavio se kao glava svega (ἀνακεφαλαιώσας)“.³¹ Kako tumači sv. Maksim, počevši od samoga Krista, sklad stvorenih bića prožima čitavo čovječanstvo i čitav svemir. Zapravo je Krist jedini ispunio Božji plan o ljudskoj naravi i osobi. Jedino je On „u sebi sačuvao Božju svrhu (σκοπὸν)“.³² Tijelo utjelovljenoga Gospodina postalo je izvorom spoznaje (τό τῆς γνώσεως ὕδωρ).³³ Kristova je put „urešena (πεποικιλμένον) božanskim krepostima“³⁴ te je životvorna (ζωοποιός)³⁵ za čitavo čovječanstvo. To je sveto tijelo lijek za bolesti ljudske naravi te je postalo kako materijalnim tako i duhovnim kvascem za obnovljeno čovječanstvo. Ovaj proces pobožanstvenjenja prema sv. Maksimu započinje u ljudskom umu, koji je u samoj svojoj biti bliži Bogu nego ostatak ljudske osobe. I tijelo i duša bivaju pobožanstvenjeni posredno preko ljudskoga uma.³⁶

Svako stvorenje, od kamena do galeba ili zvijezda na nebu, izraz je stvaralačke misli i volje Trojedinoga Boga. Stvorenje je istodobno riječ, a i mnoštvo riječi u Božjoj „knjizi“, Božji dar, Božji simbol, pa i Božja pjesma. Za sv. Maksima svemir je golemo „kozmičko bogoslužje“, sastavljeno od riječi, dara, pjesme i simbola u kojem se nebo i zemlja združuju u žrtvi hvale, slavljenja i klanjanja. Ljudska narav, stvorena na sliku i priliku Božju, od Njega je zamišljena kao istodobno mikrokozmos i posrednik u tom i po tom kozmičkom bogoslužju. To, prema sv. Maksimu, podrazumijeva da su ljudsko spasenje i preobrazba svemira neraskidivo povezani. Kao što se sve stvoreno pretače u ljudsku narav kao mikrokozmos, tako je ljudskoj osobi dodijeljena odgovorna uloga posrednika stvorenja, kako bi bio onaj u kojem se sve stvoreno uzdiže prema Bogu.

²⁹ Isto, 1193.

³⁰ *Quaestiones et dubia*, u: *Corpus Christianorum. Series Graeca*, q. 64.

³¹ *Epistolae 10*, u: PG 91,449 B.

³² *Ambiguum Liber*, u: PG 91,1308 B.

³³ *Quaestiones et dubia*, u: *Corpus Christianorum. Series Graeca*, q. 118.

³⁴ *Quaestiones et dubia*, u: *Corpus Christianorum. Series Graeca*, q. 68.

³⁵ *Quaestiones et dubia*, u: *Corpus Christianorum. Series Graeca*, q. 25.

³⁶ *Quaestiones et dubia*, u: *Corpus Christianorum. Series Graeca*, q. 54.

„Crkva je jedna i nepromijenjena u svakom dijelu. Mudri stoga naziru stvoreni svemir koji je Bog pozvao u postojanje, na razmeđu duhovnoga svijeta, koji se sastoji od bestjelesnih umnih bića, i tjelesnoga svijeta, svijeta osjetila (u kojem se čudesno isprepleću različite naravi i vrste stvari), kao da su zasebna crkva koju nisu gradile ljudske ruke, već je nadahnuta onima koje gradimo; prezbiterij u visinama, u vlasti nebeskih sila, sa svijetom ispod sebe kao lađom, dodijeljenim onima kojima je suđeno obitavati u svijetu osjetila... Sveta crkva Božja slika je opipljivoga svijeta: prezbiterij nas podsjeća na nebo, a dostojanstvo lađe odražava zemlju. Isto tako je svijet moguće prisposobiti crkvi: nebo se doima poput prezbiterija, a zemljoradnja svijet približava hramu.“³⁷

Na zalazu patrističkoga razdoblja sv. Ivan Damaščanski (675. - 749.) živio je među islamskim stanovništvom u Damasku, u današnjoj Siriji. Osobito se istaknuo pozamašnim djelom naslovljenim *Izlaganje o pravoj vjeri*, kojim udara temelje sveobuhvatnoj kršćanskoj teologiji. Naglasio je važnost nepanteističkog pristupa stvorenju:

„Ne klanjam se stvorovima. Klanjam se njihovu Stvoritelju koji je radi mene postao stvorenjem, kojemu se svidjelo nastaniti se u stvorenom svijetu, koji se pobrinuo za moje spasenje pomoću stvorenoga svijeta. Nikada neću prestati častiti tvar kojom je stečeno moje spasenje! Častim ju, ali ne kao Boga... Stoga sa strahopoštovanjem prigibam glavu pred svim ostalim, jer je to Bog ispunio svojom milošću i moći. Preko njih zadobio sam spasenje.“³⁸

Opisao je ljudsku osobu kao mikrokozmos u zajednici života: „Čovjek je, valja primijetiti, povezan s neživim svijetom i sudjeluje u životu nerazumnih bića, dijeleći istodobno mentalne procese s bićima obdarenima razumom. Jer sveza jedinstva između čovjeka i neživoga svijeta je tijelo, kao i činjenica da je sastavljeno od četiriju elemenata: sveza između čovjeka i biljaka je, između ostaloga, u hranjenju, rastu i oplodivanju sjemenom, odnosno rađanju novoga života; te, na koncu, čovjek je s nerazumnim životinjama povezan prvenstveno jer posjeduje apetit, odnosno srdžbu, žudnju, osjete i impulzivne kretnje... pridodamo li tomu pet osjetila... U konačnici, čovjekov um pove-

³⁷ *Quaestiones et dubia*, u: PG 90,833C.

³⁸ Sv. Ivan Damaščanski, *Izlaganje o pravoj vjeri*, Knjiga II,12.

zuje ga s bestjelesnim razumnim bićima jer svoje rasuđivanje i um primjenjuje na sve, stremeći prema krepostima i gorljivo teži za pobožnošću kao kraljicom kreposti. Stoga je čovjek mikrokozmos.“³⁹

Sv. Ivan Damaščanski neprestano naglašava Božji zahvat u čitavo stvorenje, a sklad i ljepotu stvorenoga promatra kao vrhovni dokaz Božje opstojnosti.⁴⁰ Upušta se u opširnu raščlambu stvaranja, s osvrtnom na potpodjele, elemente, temperamente, vjetrove, geografska područja, kao i građu ljudskoga tijela i sposobnosti duše, pretežito se pozivajući na ondašnje znanje iz prirodnih znanosti. Bog je najuže povezan sa stvorenim svijetom: “Bog skrbi za čitavo stvorenje, te preko njega čini dobro i poučava.“⁴¹ Gorljivo odbacuje negativno poimanje ljudske osobe jer to bi značilo da su “sva stvorenja zla“, čime bi se Sveto pismo, koje tvrdi da je Bog sve stvorio dobrim, proglasilo lažljivim.⁴² Zastupa i euharistiju na temelju Božjega stvaranja te ju tumači kao poveznicu naravnoga i nadnaravnoga:

„Naime, rabe se kruh i vino jer Bog poznaje ljudsku slabost te da je čovjek sklon prezreti mnoge stvari kojima se ne koristi neprestano i redovito. U svojoj uobičajenoj susretljivosti, Bog se stoga služi običnim stvarima u prirodi kako bi učinio ono što nadilazi narav. Kao što je pri sakramentu krštenja, budući da se ljudi običavaju prati vodom i mazati uljem, vodi i ulju pridružio milost Duha Svetoga i preobrazio ih u kupelj preporođenja, tako je, jer čovjek običava jesti kruh i piti vino i vodu, ovim tvarima pridružio svoje božanstvo pretvorivši ih u svoje Tijelo i Krv, kako bismo po običnim prirodnim stvarima mogli biti uzdignuti u poredak koji nadilazi prirodni poredak.“⁴³

2. SREDNJI VIJEK

Sv. Šimun Novi Teolog (949. - 1022.) ubraja se u najveće bizantinske mistike i teologe. Svoje je djelovanje započeo na kraljevskom dvoru Istočnoga Rimskoga Carstva u Carigradu. Ubrzo je postao zasićen dvorskim životom te ga je napustio kako bi se povu-

³⁹ Sv. Ivan Damaščanski, *O Božjim slikama*, 1,16.

⁴⁰ Sv. Ivan Damaščanski, *Izlaganje o pravoj vjeri*, Knjiga II,12.

⁴¹ *Isto*, Knjiga I,3.

⁴² *Isto*, Knjiga II,29.

⁴³ *Isto*, Knjiga III,15.

kao u samostan Studit, gdje je živio kao nadareni „starec“, odnosno duhovni učitelj. Šimun je postupno postao više duhovni učitelj nego sustavni poznavatelj teologije. Među njegovim naglascima je i dostupnost duhovnoga iskustva, osobito povezanost s Božanskim Svjetlom, koje on opisuje kao osobno i vidljivo nutarnje iskustvo Kristova svjetla. Stvorenje opisuje kao dar od Boga koji mora biti prođuhovljen ponovnim rođanjem i rastom Krista u svakoj osobi. Kako se pojedinac obnavlja u Kristu, tako se s njim preobražava i stvorenje koje „sa svom žudnjom iščekuje ovo objavljeno sinova Božjih“ (Rim 8,19). Tako on preobražava stvorenje te ono pjeva hvalospjeve Božjem veličanstvu. Glede svrhe i predodređenosti stvorenja, sv. Šimun je ustvrdio:

„Samo za mene, [stvorenoga] na Tvoju sliku i priliku, u život si iz ništavila pozvao sva stvorenja. Učinio si me gospodarom svega na zemlji na slavu Tvoje veličanstva i dobrote. Što, dakle, čini Bog, Tvorac svemira, koji je oblikovao i Adama? Budući da je Bog još od iskona znao da će Njegove zapovijedi biti prekršene, te budući da je predodredio da Adamov preporod i povratak u život budu podvrgnuti tjelesnom rođenju Njegova Jedinorođenca – što Bog čini? Stvorenje je izručeno čovjeku, a za njega je i načinjeno. Budući da je stvorenje zbog propadljivoga (čovjeka) i samo postalo propadljivo, kada čovjek bude obnovljen, i duhovan, nepropadljiv i besmrtn, Bog želi da se i samo stvorenje oslobodi ropstva i bude nepropadljivo i duhovno.“⁴⁴

Poput drugih istočnih mislilaca sv. Šimun ima pretežito kontemplativno viđenje stvorene zbilje:

„Nijedan čovjek ne može samo osjetilom vida proniknuti u veličinu nebesa, prostranost zemlje ili poredak svih stvari. Kako bi tjelesne oči uopće mogle obuhvatiti ono što nadilazi um i shvaćanje? Samo uz napor um može doprijeti do istinske kontemplacije postojeće zbilje, i tek kada se pročisti od vlastitoga mišljenja, oslobodi predrasudâ i bude prosvijetljena Božjom milošću i milosrđem. Čak i onda, opaža tek pošto je prosvijetljen.“⁴⁵

U svojoj kontemplaciji dolazi do zamisli o dvama svjetovima, vidljivoga i nevidljivoga, te ljudske osobe na razmeđu:

⁴⁴ Šimun, *Novi teolog, Prvi i drugi hvalospjev*, 1,2.

⁴⁵ *Isto*.

„U samom je početku Bog stvorio dva svijeta, vidljivi i nevidljivi te je kao kralja vidljivoga svijeta postavio biće koje je obdareno značajkama obaju svjetova – jednoga u svojem vidljivom dijelu, a drugoga u nevidljivom dijelu – u duši i tijelu. Dva sunca sjaju u tim svjetovima, vidljivo sunce i sunce intelekta. U vidljivom svijetu osjetila sja sunce, a u nevidljivom intelekt, Bog, nazvan suncem istine [pravednosti]. Fizički svijet obasjava fizičko i vidljivo sunce, no svijet razuma i onih u njemu obasjan je suncem istine koje sja u umu. Štoviše, tjelesne su stvari okupane u svjetlu tjelesnoga sunca, a stvari intelekta okupane su zrakama intelektualnoga sunca, pri čemu su dva svijeta međusobno odvojena te se ne miješaju niti pretaču jedan u drugi – niti se tjelesni miješa s intelektualnim, niti intelektualni s tjelesnim. Od čitavog stvorenja, vidljivoga i nevidljivoga, samo je čovjek podvojen. Ima tijelo sastavljeno od četiri elementa, dah i osjetila; također ima i dušu, nevidljivu, bestjelesnu, na nepojmljiv način pridruženu tijelu; oni se međusobno prožimaju, a ipak se ne miješaju, združuju se, a ipak se ne preklapaju. Ovo je čovjek: životinja istodobno smrtna i besmrtna, vidljiva i nevidljiva, obdarena osjetilima i umom, kadra promatrati vidljivo stvorenje i razumijevati nevidljivo. Budući da svako od dvaju sunaca odvojeno utječe na svoj svijet, odvojeno utječe i na svaku od dvaju sastavnica čovjeka: jedno rasvjetljuje tijelo, a drugo dušu, svakom dijelu dajući od svoga svjetla, obilno ili štedljivo, ovisno o tomu koliko tko može primiti.“⁴⁶

Sirijski monah koji je prvenstveno pisao za druge monahe, sv. Petar Damaščanski (1027.? - 1107.?) živio je u maloj sketi (monaško selo) u sirijskoj pustinji. Njegove zapise prožimlje zamisao o svemiru ispunjenom Božjom nazočnošću jer svuda opaža Božju ljubav koja nastanjuje sve. Sv. Petar Damaščanski ključan je za ekološku osviještenost jer donosi kozmološko viđenje u kojem Božja Providnost obuzima čitavo stvorenje. Za to smo prijemčivi, kako tumači, jer smo stvoreni na Božju sliku i priliku po tome što smo kadri stjecati kreposti i kontemplirati. Sv. Petar Damaščanski ukazuje na svijet kao očitovanje božanstva, da u stvorenju naziremo Riječ koja daje život svim bićima, da, promatrajući kako male tako i velike stvari, uočavamo neprestano djelovanje našega Gospodina Isusa Krista dok je još kročio ovom zemljom. Sukladno monaškoj maniri njegova vremena, njegov izričaj postaje sustavniji te iziskuje od čitatelja da

⁴⁶ Šimun, Novi teolog, *Teološka i praktična poglavlja*, 1:34.

obnovi iskonski nutarnji sklad kako bi dosegnuo vlastito poimanje svoje uloge u duhovnom razvoju:

„Božja Providnost obuzima čitav svemir... Kontemplirajući nad ljepotom i ulogom svake stvari, (osobito netko tko se naučio povlačiti u sebe) biva ispunjen ljubavlju prema Stvoritelju. On bdije nad svim vidljivim stvarima: nebom, suncem, mjesecom, zvijezdama, oblacima, kišom, snijegom, munjom, gromom, vjetrovima i lahorima, njihovim mijenama, godišnjim dobima, protokom godina...; četveronožnim životinjama, divljim zvijerima, životinjama, gmazovima, pticama, izvorima i rijekama, raznolikim biljem i travama, kako divljim, tako i domaćim. U svemu nazire red, ravnotežu, proporcije, ljepotu, ritam, jedinstvo, sklad, korisnost, raznolikost, pokret, boje, oblike, stremljenje svega prema počelu, postojanost usred propadljivosti. Kontemplirajući nad stvorenom zbiljom, ta osoba neminovno biva ispunjena udivljenjem.“⁴⁷

Vidjelica i proročica sv. Hildegarda iz Bingena (1098. - 1179.) bila je osupnuta težinom povjerene joj zadaće dok je osluškiavala Riječ Božju. Uvrstili smo ju jer je njezina misao komplementarna onoj istočnoga kršćanstva. Službovala je kao benediktinka i poglavarica samostana u srednjovjekovnoj Njemačkoj. Kršćansku je teologiju povezala s etikom i kozmologijom, napisala enciklopediju medicine i prirodnih znanosti, liturgijske himne, kao i prvu kršćansku moralku. Počevši u dobi od šezdeset godina, otisnula se na četiri naporna misionarska putovanja Europom. Suvremenici su je nazivali „rajnskom Sibilom“ jer je kao nadahnuta savjetnica pomagala u slučaju bračnih previranja, bolesti i sudbinâ duša. Današnji su travari otkrili blagodati njezinih recepata, a njezine su terapije počeli primjenjivati u homeopatiji. Vidjela je ono što je drugima bilo nevidljivo, predviđala je buduće događaje, a oni koji su je poznavali svjedočili su da joj je glavu neprestano okruživala svojevrsna „aureola“, koju je ona nazivala „odrazom božanskoga svjetla“. Nadahnuto je pisala o Božjim blagoslovima u svijetu i upozoravala da grijeh i opacine narušavaju sklad svemira i kaljaju veličajnost Božjega dara stvaranja. Po njezinu mišljenju priroda pobuđuje radost, udivljenje, hvalu, zahvalnost, a danasve ljubav. U naslijeđe današnjem svijetu Hildegarda je ostavila misao da samo preobraženo srce, voljno umrijeti svim idolima za Krista i pripravno slijediti Ga posvuda, donosi ozdravljenje ovomu svijetu.

⁴⁷ Petar Damašćanski, *Praktične i teološke postavke*, u: *Philokalia on Prayer of the Heart*, London, 1951., 151-152.

„Ne prezirite ništa što je Bog stvorio. Sve je stvorenje jednostavno, priprosto i dobro. A Bog je nazočan u svemu stvorenomu. Zašto biste se uopće obazirali na stvari oko sebe? Božja je pravda upisana u svaku pojedinost svega što je načinio. Samo je ljudski rod kadar počinjati nepravdu. Samo su ljudi kadri kršiti Božje zakone, jer pokušavaju biti mudriji od Boga... Ostatak stvorenja diže glas protiv zla i opačina koje je čovječanstvo skrivilo. Ostala stvorenja vrše Božje zapovijedi i obdržavaju Njegove zakone te ne gundaju protiv njih. No ljudi se bune protiv tih zakona, prkoseći im riječju i djelom. Čineći to, užasno su okrutni prema ostatku Božjega stvorenja.“⁴⁸

Sv. Grgur Sinajski (1282. - 1360.) bio je monah koji se zareadio na brdu Sinaju, te odatle i njegov nadimak. Putovao je po mnogim samostanima kako bi se izučio u umijeću kontemplacije, tišine i neprestane molitve. Uočio je da je, premda su monasi uglavnom vodili čedan život, drevna kršćanska praksa kontemplacije iščeznula u mnogim samostanima. Poput sv. Pavla, koji je u jednoj viziji bio prenesen u raj, i sv. Grgur nam donosi svjedočanstvo o toj nebeskoj zbilji. Glasovit je kao učitelj neprestane mentalne molitve te je naširoko pisao o temama usredotočenosti uma, održavanja posvećenije šutnje, postizanja kontemplacije i izbjegavanja smetnji. U Makedoniji je utemeljio nekoliko samostana, a njegovo je učenje donijelo spasenje mnogima. Njegovo kozmološko viđenje ima duboku ekološku važnost jer nam pokazuje kako se duhovni i tjelesni svijet isprepliću te nas poučava kako iskusiti nebesko kraljevstvo. Njegova promišljanja ukazuju na to kako je obnova stvorenja uvjetovana obnovom ljudske osobe:

„Jer obnovivši čovjeka i posvetivši ga, premda u ovom prolaznom životu nosi propadljivo tijelo, Bog je obnovio i stvorenje, iako ono još nije oslobođeno propadljivosti. Ovo izbavljenje od propadljivosti neki tumače kao prijelaz u bolje stanje; drugi, pak, drže da ono iziskuje odmak od svega osjetnoga. Sveto pismo obično donosi jednostavne i priproste tvrdnje o stvarima koje su inače tajnovite.“⁴⁹

Sv. Grgur Palamas (1296. - 1359.) bio je osobni učenik i štićenik sv. Grgura Sinajskoga. Usred monaške kontroverzije na planini Atosu u Grčkoj, o poimanju i prirodi svjetla Kristova, Grgur

⁴⁸ Sv. Hildegarda iz Bingena, *Scivias* 1,2.29-30.

⁴⁹ Sv. Grgur Sinajski, *O zapovijedima i nauku*, 11, navedeno prema: Philip Sherrard, urednik i prevoditelj, *The Philokalia*, Vol. 4, Faber and Faber, London, 1995., 214.

Palamas zastupao je vjerodostojnost mističnoga iskustva svjetla jer Pisma govore da su apostoli ugledali isto to svjetlo na brdu Tabor i jer je Bog svjetlo. Grgur je držao da je to svjetlo nestvoreno jer je Bog sâm nestvoren. Iskustvo tog svjetla podrazumijeva dodir s Njegovom biti koja prožima ono što on naziva Božjim „božanskim energijama“. Zapisi Grgura Palamasa značajni su za suvremenu ekologiju jer donose teološku podlogu za zajedništvo Boga i stvorenja posredstvom čovječanstva i Kristovih energija, kao i zato što proces preobrazbe stvorenja po Kristu tumači ne zapadajući u panteističko poistovjećivanje stvorenja sa Stvoriteljem, do kojeg može doći shvatimo li pogrešno pojmove poput tvari i energije. Veoma lijepo opisuje odnos mikrokozmosa i makrokozmosa:

„Bog stvara sve, no ostaje nestvoren. Činjenica da svijet ima početak potkrijepljena je prirodom i znanjem povijesti... Stvorenje ne potječe od Božje biti; ono nisu nestvorene Božje energije, već njihov rezultat... Sposobnost ‘rađanja’ značajka je Božje naravi, no sposobnost ‘stvaranja’ rezultat je Njegove energije i volje... Kad ne bi bilo razlike između biti i energija, između naravi i volje, stvorenja bi po svojoj naravi pripadala Bogu... Čovjek je u tijelu životinja, no duša mu proizlazi iz svijeta transcencije (υπερκόσμιον) i spada u viši red stvorenja. Čovjek je, paradoksalno, stvoren kao maleni svijet (μικροκόσμος) u kojem je sadržan ostatak stvorenja. Stoga je stvorio čovjeka kao poveznicu, kako bi prozeo i uljepšao oba svijeta, vidljivi i nevidljivi.“⁵⁰

3. MODERNO RAZDOBLJE

Odnos između Crkve i svemira spominje se prvenstveno u poslanicama sv. Pavla Efežanima i Kološanima. Prema Ef 1,22f, Bog „mu [Isusu Kristu] sve podloži pod noge, a njega postavi – nad svime – Glavom Crkvi, koja je Tijelo Njegovo, punina Onoga koji sve u svima ispunja“. Krist ima dvostruko gospodstvo, posve pridruženo Njegovu veličanstvu. Prvo se odnosi na svemir, drugim riječima, ‘sve’, čemu je Krist Glava u smislu Gospodara (Ef 4,10, Fil 2,9-11). Drugo se, pak, odnosi na Crkvu kojoj je Krist Glava te ju krijepi i daje život u obliku milosti (Ef 1,22-23). Važno je istaknuti da, prema Poslanici Efežanima, svemir nipošto nije prisposobljen Tijelu Kristovom, već je samo Crkva Tijelo Kristovo, što isključuje kozmocentrizam i organizmičku zamisao. Po Crkvi Krist dovršava puni-

⁵⁰ Sv. Grgur Palamas, *Propovijed 26*, u: PG151,223.

nu svijeta. Crkva mora svijet i čovjeka privesti spasenju: „Pođite po svem svijetu, propovijedajte evanđelje svemu stvorenju“ (Mk 16, 15). U Poslanici Kološanima stoji kako piše: „On je Glava Tijela, Crkve; on je Početak, Prvorodenac od mrtvih, da u svemu bude Prvak. Jer svidjelo se Bogu u njemu nastaniti svu Puninu i po njemu – uspostavivši mir krvlju križa njegova – izmiriti sa sobom sve, bilo na zemlji, bilo na nebesima (Kol 1, 18-20).“

Kozmički vid Crkve potom je uočio Origen. Crkvu je opisao kao „svijet određen da unese reda“ (Κόσμος σε του κόσμου ή εκκλησία), upravo zato što je Krist, iskonsko ‘svjetlo svijeta’, postao redom Crkve.⁵¹ Krist plodove otkupljenja primjenjuje na svemir po Crkvi. Crkva je jedini sakrament spasenja. Crkva je djelotvorno žarište svetosti u svemiru. Dok je čin otkupljenja po sebi dovršen, njegova primjena na svemir ima doseći puninu. Na Istoku se svemir prispodobljuje hramu u kojem čovječanstvo vrši svoju svećeničku službu u teocentričnoj perspektivi. Na Zapadu, naprotiv, svemir se tumači kao dom u kojem je čovjek upravitelj i skrbnik u antropocentričnoj perspektivi. Zapadnjačko je poimanje ograničeno jer svemir se ne obnavlja pukim ljudskim djelovanjem.

I suvremena pravoslavna teologija dotiče se ružnoće, nereda, izopačenja i oskvrnuća stvorenja zbog čovjekova djelovanja. Ne zanemaruje rugobu zla ni zlo rugobe, no suočava se s oskvrnutom slikom stvorenja zbog ljudske grešnosti. To, međutim, čini s optimizmom svojstvenim kršćanskoj pravoslavnoj tradiciji, koja nam, kroz „otkrhnutu sliku“, ukazuje na otkupljeno i pomireno stvorenje koje je i sada vidljivo pročišćenim dušama svetaca, koji promatraju iskonsku sliku iza i onkraj stvorenja: Božje lice. Joannis Chryssavgis piše:

„Sakramentalni značaj stvorenja protivi se svakom oskvrnuću s naše strane, neprestano nas podsjećajući da svijet utjelovljuje božansko... kao da je lice zemlje poput Božje slike – vidljivo, a istodobno nevidljivo. I kao da je lice svijeta poput ljudskog lica – naznačeno, ali nedovršeno. Ružnoća i uništenje samo konačno potvrđuju obećanje o ljepoti i integraciji. Izobličenje lica zemlje iziskuje zauzimanje sa svrhom rekonstrukcije vjerodostojne vizije i svrhovitosti svijeta... desakralizacija je zacijelo prvi korak prema preobrazbi; podjela nas nužno dovodi natrag do sveopće pomirbe; konzumerizam poziva na odgovarajuću askezu.“⁵²

⁵¹ Origen, *Komentar Ivanova evanđelja*, Knjiga VI, br. 38, u: PG 14,301-302.

⁵² Joannis Chryssavgis, *Beyond the Shattered Image*, Light & Life Publishing, Minneapolis, 1999., 178-179.

Okosnica pravoslavne kozmologije je, zacijelo, prema Chryssavgisu, sakramentalno načelo. Sakramentalno načelo odnosi se na „način na koji svijet oko sebe doživljavamo kao svet“. Svijet oko nas – što je, i to nipošto slučajno, temeljna definicija okoliša – u pravoslavnoj tradiciji nije konglomerat objekata, oblika života i procesa bez nutarnjega značenja, već je to sveobuhvatna Božja objava, koju su crkveni oci nazivali „Knjigom Prirode“, koja se sastoji od nebrojenih *logosa*, odnosno „riječi Božjih“. Sva stvorena bića, prema sv. Maksimu, istodobno i otkrivaju i skrivaju Božju svrhovitu nazočnost u stvorenju. *Sveto, sakrament* i *simbol*: za Chryssavgisa ova tri elementa čine temelj sakramentalne ekologije u pravoslavnoj tradiciji.

Središnje mjesto u pravoslavnoj teologiji zauzima teološki pojam zajednice i ljudske osobe kao „svećenika stvorenja“. U tom smislu zajedništvo ne podrazumijeva samo zajedništvo s Trojstvom, drugim osobama i crkvama, već podrazumijeva i zajedništvo s ostalim stvorenjima. U Knjizi Postanka 1,26-27 čitamo: „I reče Bog: ‘Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci – svoj zemlji – i svim gmizavcima što puze po zemlji’. Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih.“ Ovdje nalazimo temelj za poimanje čovjeka kao stvorenoga na Božju sliku. U zapadnokršćanskom poimanju čovjek je prisposobljen ‘skrbniku’, dok je u istočnokršćanskom poimanju promatran kao ‘svećenik’. Na koncu, možemo reći da je prvo poglavlje Knjige Postanka u temeljima zapadnjačkoga pristupa, dok se na drugom poglavlju temelji istočnjački pristup.

Prema Ivanu Zizioulasu, drevne liturgije Crkve veoma jasno govore o čovjekovoj svećeničkoj ulozi kao predstavnika stvorenja. To je razvidno iz činjenice da euharistijski kanon započinje zahvalom za *stvaranje*, a tek potom za otkupljenje u Kristu. Štoviše, on zapaža da se otajstvo

Krista ‘u prostoru i vremenu’ odvija upravo u euharistiji. Prema njegovim riječima, u euharistiji nas „Sin prikazuje Ocu zajedno s čitavim stvorenjem kao svoje tijelo“. Upravo u euharistiji, koju nazivamo i pričesću⁵³ ta obnova stvorene zbilje može biti ostvarena. U ovom otajstvu ‘ovdje i sada’ stvorenoga susreće se sa vječnošću, koja nije ništa drugo doli buduće ispunjenje Božjega nauma u Kristu.

Na to, u konačnici, misli kada kaže da je čovjek ‘svećenik stvorenoga’ i onaj koji određuje spasenje cjelokupnoga stvorenja. Za Zizioulasa, jedinstvo stvorenoga i nestvorenoga odvija se u čovjeku kojega je iznova stvorio Krist. U hipostatskoj uniji Krist, druga božanska

⁵³ Engleska riječ za svetu pričest, ‘communion’, upućuje na zajedništvo (nap. prev.).

osoba, uzima ljudsku narav i premošćuje jaz između stvorenoga i nestvorenoga, no bez miješanja dviju naravi. Prema Zizioulasovoj pronicljivoj opasci, „Ljudska će osoba slobodno sudjelovati u životu božanskih osoba te će tako cjelokupno stvorenje biti spašeno, u čovjeku i po čovjeku, u Kristu“.⁵⁴

Izmirenje svemira događa se po Kristovoj žrtvi na križu, koja se na Crkvu primjenjuje poglavito po misnoj žrtvi. Po Crkvi proslavljenu Gospodin ujedinjuje svemir i pridružuje ga sebi zajedno s otkupljenim čovječanstvom na sve dublji i djelotvorniji način. Crkva je organ po kojem se ujedinjenje svemira u Kristu, predodređeno u Božjem naumu od iskona, ostvaruje po povijesti. Najdrevniji liturgijski obrasci uočavaju da je čitavo stvorenje uključeno u euharistiju u Crkvi, u misnoj žrtvi kao sakramentu. Euharistija je istinski izvor i opravdanje postojanja kršćanske ekologije. Samo onaj tko se sjedinjuje s euharistijom stvorenje promatra kao dar od Boga u Kristu i po sili Duha Svetoga; samo onaj tko sudjeluje u jedinstvu euharistije shvaća kako je čitavo stvorenje, kao zajedništvo sustvorova, povezano s Kristom, prvorođencem od svih stvorenja. Samo onaj tko je povezan s euharistijom zna kako čekati s iščekivanjem, *donec veniat* („dok on ne dođe, nap. prev.) (usp. 1 Kor 11,26), novo nebo i novu zemlju, gdje će Bog biti sve u svima (usp. 1 Kor 15,28).

U euharistiji sve izriče svoje pouzdano očekivanje ‘u blaženoj nadi, dolazak Spasitelja našega Isusa Krista’.⁵⁵ Po euharistiji se ‘otajstvo’ uskrsnuća očituje i usvaja. Stoga je sv. Ignacije Antiohijski ispravno opisao euharistiju kao ‘liječak besmrtnosti i protuotrov koji nam spašava život’.⁵⁶

Opravdana zabrinutost zbog ekološkoga stanja u mnogim dijelovima svijeta nalazi utjehu u perspektivi kršćanske nade, koja nas potiče da se odgovorno zalažemo kako bismo skrbili za stvoreno. U odnosu između euharistije i svemira otkrivamo jedinstvo Božjega nauma te nam to omogućuje sagledati dubok suodnos između stvorenja i ‘Novoga stvaranja’, koje je došlo pošto je uskrsnuo Krist, novi Adam. U tom novom stvaranju već sudjelujemo po sakramentu krštenja (usp. Kol 2,12-15) te nas tako, okrijepljene euharistijom, naše kršćansko življenje otvara nadi novoga svijeta, novoga neba i

⁵⁴ Usp. Ioannis (Zizioulas) od Pergamona, Preserving God’s Creation. Three lectures on Theology and Ecology, *King’s Theological Review* 12 (1989), 1-5; 41-45; 13 (1990), 1-5. Vidi također Siobhán Ó hAodha, Man as the ‘Priest of Creation’, *Position Papers* (od 28 siječnja 2016.), <http://www.positionpapers.ie/2016/01/man-as-the-priest-of-creation/>

⁵⁵ Rimski misal, *Embolizam nakon Očenaša*.

⁵⁶ Sv. Ignacije Antiohijski, *Poslanica Efežanima*, XX.

nove zemlje, gdje novi Jeruzalem silazi s neba, od Boga, 'opremljen kao zaručnica nakićena za svoga muža' (Otk 21,2).⁵⁷ Eshatološka napetost koju pobuđuje euharistija izražava i osnažuje jedinstvo s nebeskom Crkvom. Značajna posljedica ove eshatološke napetosti svojstvene euharistiji također je činjenica da daje poticaj našem kretanju kroz povijest, sijući sjeme životvorne nade u svakodnevnoj zauzetosti svakoga pojedinca oko dnevnih dužnosti.⁵⁸ Ako nas, dakle, kršćansko poimanje vodi ka zagledanosti u 'novo nebo i novu zemlju' (usp. Otk 21, 2), to ne osujećuje, već, štoviše, osnažuje naš osjećaj odgovornosti prema zemlji današnjice.⁵⁹

Istočna teologija ovu eshatološku napetost u euharistiji primjenjuje i na teologiju okoliša.⁶⁰ U svojoj najintimnijoj naravi, euharistija sadrži eshatološku dimenziju koja, koliko god da ponire u povijest, nikada se posve ne preobražava u povijest te ju stoga nadilazi. Euharistija će otvoriti put ne prema snatrenju o moralnom savršenstvu svijeta (prema revolucionarnom pristupu), već prema potrebi za radikalnim življenjem kenoze i križa, što je jedini način da se izvojuje pobjeda uskrsnuća u svijetu do kraja vremena. Kako je istaknuo i papa Franjo:

„U euharistiji stvorenje biva uzdignuto na najvišu razinu. Milost, koja teži tomu da se očituje u opipljivom obliku, pronalazi nenadmašan izraz u činu kojim Bog, postavši čovjekom, daje sama sebe za hranu svojem stvorenju. Gospodin, na vrhuncu otajstva utjelovljenja, odlučio je doprijeti do najveće dubine našega bića s pomoću dijela materije. Ne dolazi odozgor, nego iznutra da bismo ga mogli susresti u samom našem svijetu. U euharistiji je već ostvorena punina, i to je živo središte svemira, vrelo iz kojega se u preobilju izlijevaju ljubav i nepresušan život. U jedinstvu s utjelovljenim Sinom, prisutnim u euharistiji, sav svemir uzdiže hvalu Bogu. Zapravo, euharistija je već sama po sebi čin kozmičke ljubavi.“⁶¹

Euharistija će, pak, istodobno svijetu pružiti predokus eshatološke zbilje, koja po euharistijskom okupljanju prožimlje povijest i omogućuje naše pobožanstvenjenje u prostoru i vremenu.

⁵⁷ Usp. Benedikt XVI., apostolska pobudnica *Sacramentum caritatis*, 92.

⁵⁸ Usp. Ivan Pavao II., enciklika *Ecclesia de Eucharistia*, 19, 20.

⁵⁹ Usp. Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et Spes*, 39.

⁶⁰ Usp. I. Zizioulas, *Il creato come eucaristia. Approccio teologico al problema dell'ecologia*, Qiqajon Magnano, 1994.

⁶¹ Papa Franjo, enciklika *Laudato si*, 236.

ZAKLJUČAK

Temeljno teološko polazište istočnoga kršćanstva koje određuje naše poimanje okoliša ekološke su zadaće koje se mogu sažeti kako slijedi:

1. Svijet ima početak u korjenitom smislu; stvoren je ni iz čega, te mu neprestano prijete povratak u ništavilo. Nije vječan, već je krhak, poput dragocjene kristalne vaze, te mu valja pristupati sa strahopoštovanjem, dršćući.

2. To pomno postupanje Bog je povjerio ljudskim bićima, kao drukčijim od svih ostalih bića, pa i od anđela. Prema patrističkoj teologiji čovjek je, u svom duhu i tijelu, osmišljen kao mikrokozmos stvorenoga svijeta. Anđeli, kao posve duhovna bića, ne mogu ostvariti dodir materijalnoga svijeta s Bogom. Kao svećenici stvaranja, imamo jedinstveno poslanje i golemu odgovornost povezivanja Boga s materijalnim svijetom. Naša zadaća se ne sastoji u pukom očuvanju stvorenoga, već u njegovu pročišćenju i uzdizanju na razinu božanskoga postojanja. Ovaj čin uzdizanja, stremljenja stvorenja k svom Stvoritelju, srž je našega svećeništva, čime se stvorenje posvećuje i čini dionikom blagoslova koje donosi sudjelovanje u božanskom životu.

3. Spasenje čovjeka ponuđeno od Krista i u Kristu za nas je kozmički događaj. Po ljudskim će bićima čitavo stvorenje biti spašeno. Krist nas ne samo spašava od nas samih, već nam nudi otkupljenje čitavoga stvorenja. Utjelovljenje Sina Božjega u ljudskom obličju bilo je tek preuzimanje ljudske naravi, ne u svrhu spasenja čovjeka samoga, već jer nužno podrazumijeva i ostatak stvorenja.

4. Euharistija je srž pravoslavne teologije ne toliko kao mentalna vježba, već kao iskustvo. Još od sv. Ireneja Crkva shvaća da euharistija nije tek komemoracija Kristove smrti i uskrsnuća, već kozmički događaj koji objedinjuje čitavo stvorenje. Kruh i vino nisu puki simbolički elementi koji povezuju euharistiju s Posljednjom večerom, već zastupaju materijalni svijet i stvoreno. Tako i ljudi, sudjelujući u euharistiji, sudjeluju u otkupljenom materijalnom svijetu. Time materijalni svijet zadobiva svoje mjesto u euharistijskom iskustvu i Kraljevstvu Božjem. Pravoslavni kršćanin, trajnim iskustvom euharistije, potvrđuje da materijalni svijet mora opstati i biti otkupljen od svega što ga sprječava da se preobrazi u svijet koji će se na koncu sjediniti s Bogom.

5. Asketsko iskustvo, kako potvrđuje Pravoslavna Crkva, često je, nažalost, tumačeno u negativnom ključu, kao negacija materijalnoga svijeta. Osoba koja prakticira askezu promatra se kao netko

tko omalovažava i odbacuje materijalni svijet. To je neoplatonističko poimanje i nije svojstveno asketskoj misli Crkve. Asket se odriče materijalnoga svijeta ne zato što bi ga smatrao drugotnim, već zato što ga iznimno poštuje i ne želi ga zlorabiti za osobna zadovoljstva. Još jedna često zaboravljena dimenzija asketskoga iskustva jest da istinski asket sudjeluje u trpljenju čitavoga stvorenja, čak i do mjere da oplakuje smrt ptice ili koje druge životinje. Ta osjetljivost na prirodu nije ništa negativno, već odražava pozitivno vrednovanje prirode koje proizlazi iz ljubavi i poštovanja prema materijalnom svijetu.⁶²

Svoje bih izlaganje zaključio ovim riječima iz dojmljivoga *Akatišta* zahvale koji je mitropolit Trifon (knez Boris Petrovič Turkestanov) napisao u Rusiji, nedugo prije svoje smrti 1934.:

Kako si lijep u pobjedničkom slavlju proljeća, kada se sva stvorenja ponovno bude u život i na tisuće načina Ti upućuju svoje radosne poklike:

Ti si vrelo života, Ti si pobjednik nad smrću.

Na pjev slavu, doline i šume stoje zaogrnuti u snijeg poput mladenke, urešene mjesečevim zrakama. Sva je zemlja Tvoja zaručnica, koja iščekuje besmrtnoga Zaručnika. Ako čak i travu tako bogato odijevaš, kako li ćeš samo nas preobraziti u budućem vijeku uskrsnuća, kako li će samo naša tijela sjati i naše duše biti okupane svjetlošću.

Slava Tebi, koji si iz zemaljske tame iznjedrio raznolikost boja, okusa i mirisa,

Slava Tebi, za toplinu i milovanje čitave prirode,

Slava Tebi, jer nas obasiplješ tisućama svojih stvorova,

Slava Tebi, za dubinu svoje mudrosti koja se odražava u čitavom svijetu,

Slava Tebi; sa strahopoštovanjem cjelivam nevidljiv trag Tvojih stopa,

Slava Tebi, koji nam pripravljaš nevidljiv dar vječnoga života,

Slava Tebi, za nadu u besmrtnu, savršenu, nepropadljivu ljepotu,

Slava Tebi, o Bože, u sve vijekove vjekova.⁶³

Prevela: *Mirna Čudić*

⁶² Mitropolit Ivan (Zizioulas) od Pergamona, *Orthodoxy and Ecological Problems: a Theological Approach*, u: D. Tarasios, *The Environment and Religious Education*, Militos Editions, Athens, 1997., 26-30.

⁶³ Mitropolit Trifon, *Akatišt u pohvalu Božjem stvorenju*, Ikos 3.

CONTRIBUTION OF EASTERN CHRISTIANITY TO DEVELOPMENT
OF THEOLOGY OF ENVIRONMENT

Summary

Christian theology of creation contributes to the solution of ecological crisis, as a confirmation of the fundamental truth that the visible creature is a divine gift in itself, a “genuine gift” that creates “space” for personal communion. As a matter of fact, the correct Christian ecological theology is in the application of theology of creation. The term “ecology” combines two Greek words, oikos (house) and logos (word): physical environment of human existence can be seen as a kind of “habitat” for human life. Bearing in mind that the inner life of the Holy Trinity implies communion, the divine act of creation is absolutely free from the necessity of creating the participants who would take part in that communion. Therefore, it is possible to assert that the divine community has found its “habitat” in the created cosmos and it is possible to speak of the universe as a meeting place for the purpose of personal communion. This article provides insight into the contribution of Eastern Christianity to the theology of environment.

Key words: theology of creation, Church Fathers, Eastern Christianity, ecology, theology